

Kritičke napomene o teoriji nužnosti etatiističke ekonomske strukture u socijalizmu

Dušan Bilandžić

I

Društvene strukture svih današnjih socijalističkih zemalja¹⁾ formirale su se na ruševinama stare pretežno kapitalističke strukture društva sa značajnim feudalnim elementima (Rusija, Kina).

Duboke revolucionarne promene celokupne društveno-ekonomske i političke strukture koje su se izvršile u današnjim socijalističkim zemljama — potpuna i vrlo brza likvidacija kapitalističke svojine, a u većini tih zemalja i svake privatne svojine, uništenje vladajuće kapitalističke klase, podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, razbijanje aparata kapitalističke države, njenog političkog sistema, likvidacija svih buržoaskih i drugih političkih partija i organizacija, uspostavljanje diktature proletarijata i nove političke strukture sa vladajućom pozicijom Komunističke partije, formiranje potpuno novog privrednog sistema i niz drugih vrlo dubokih društvenih promena, koje su se odigrale u toku i neposredno posle socijalističkih revolucija u nizu evropskih i azijskih zemalja — sve te revolucionarne najdublje strukturalne promene razrešile su određene, dobro poznate, društvene protivrečnosti koje je prethodni kapitalistički i feudalno kapitalistički društveni poredak bio razvio u svojim njedrima, dovodeći osnovne društvene snage do oštrog antagonističkog sukoba, najčešće oružanog, iz koga istorijski nije bilo drugog izlaza osim nepodeljene diktature jedne, u ovom slučaju, radničke klase.

Dosadašnje funkcionisanje nove društvene strukture socijalističkih zemalja koje u SSSR-u traje već pola veka, a u drugim zemljama više od dve decenije, nagomilalo je ogromna iskustva nastala iz najdubljih revolucionarnih preobražaja savremene ljudske historije, što omogućava i zahteva da se naučno istraže, analiziraju i ocene mnoge stare vrednosti, principi, putevi i metode socijalističke izgradnje.

Dugi niz godina, pod negativnim uticajem staljinističkog idejnog monopola i društveno-političke klime u međunarodnom komunističkom pokretu, bile su skoro potpuno onemogućene rasprave o problemima funkcionisanja društveno-ekonomske strukture i političkog sistema socijalističkih zemalja. Umesto minucioznog istraživanja društvenih procesa mladog socijalističkog društva, komunističkom pokretu bila je nametnuta teza o monolitnosti i bezkonfliktnosti društvenih uređenja u socijalističkim zemljama. Suvišno je i pominjati da je teorija o monolitnosti i bezkonfliktnosti bilo koga, pa naravno i socijalističkog društva nenaučna i vulgarna etatiističko-birokratska konstrukcija.

1) Reč je o socijalističkim zemljama u kojima je uništena kapitalistička privatna svojina, likvidirana buržoazija i uspostavljena nova vlast sa vladajućom pozicijom Komunističke partije.

Međutim, iza idejno-političke i propagandne zavese koju je stvorila etatističko-birokratska konstrukcija o bezkonfliktnosti socijalističkog društva, realni društveni život je gomilao probleme, teškoće i grčeve funkcionisanja društveno-ekonomske strukture i političkog sistema socijalizma. Grčevi rađanja novog društva nisu se mogli dugo prikrivati propagandističkim velom monolitnosti.

Savremena socijalistička naučna misao našla se danas pred velikim brojem naučnih problema koje treba istraživati, izučavati i objasniti. Život je nametnuo da se ponovo, u svetlu iskustava nagomilanih problema i grčeva novog društva, izučavaju i istražuju tako krupna društvena pitanja socijalizma kao što su: društveno-ekonomski položaj radnog čoveka u procesu materijalne proizvodnje (može li on biti upravljač ili mora i dalje ostati samo izvršilac tuđe volje i spoljne društvene sile); društvena uloga i mesto Kompartije (treba li i sme li avangarda društvenog razvoja da se integriše u mehanizam vlasti); pitanje svojine u socijalizmu (državna ili društvena svojina); pitanja delovanja ekonomskih zakonitosti u socijalizmu (da li i koliko »treba« da se »dozvoli« njihovo delovanje); problemi države (jačati ili slabiti funkciju državne vlasti); itd. Jednom rečju, nema ni jednog područja društvenih zbivanja od ekonomike i politike do kulture i filozofije gde društvena praksa nije nametnula potrebu naučnog izučavanja funkcionisanja savremene društvene strukture socijalizma.

U sklopu veoma široke skale teorijskih i praktičnih problema savremenog socijalizma, naročito u zemljama koje su pred procesom strukturalnih promena, je i pitanje da li je nužno i neizbežno da se i u prvoj fazi socijalističke izgradnje formira centralistička, etatistička ekonomska struktura. Za jedne je to onaj model socijalističke privrede bez koga nema socijalizma, pa je to manje-više trajno stanje produkcionih odnosa, a za druge je to most koji se ne može mimoći na putu ka samoupravnom socijalizmu. Ima, naravno, još i drugih pogleda o ovom problemu, ali ova dva čini se, dominiraju kao dve koncepcije o društveno-ekonomskom uređenju socijalizma. U ovom se napisu kritičke primedbe odnose na ona shvatanja koja formiranje etatističke ekonomske strukture smaraju **neminovnim i zakonitim** promenama u prvoj fazi socijalističke izgradnje.

II

O »NEIZBEZNOSTI« FORMIRANJA ETATISTIČKE EKONOMSKE STRUKTURE U POČETNOJ FAZI SOCIJALISTIČKE IZGRADNJE

Istorija društvene prakse svih socijalističkih zemalja je u negativnom smislu, ali nedvojbeno potvrdila ispravnost marksističkih predviđanja o velikoj opasnosti koja radničkoj klasi preti od etatizacije društvenih odnosa u socijalizmu. Istovremeno je time snažnije istakla značaj i nužnost mnogo efikasnijih napora i mera demokratskih socijalističkih snaga u borbi protiv te opasnosti. Drugim rečima, društvena praksa je snažno afirmisala i aktualizirala marksističke stavove o neophodnosti da se blagovremeno otvori i stalno podržava proces odumiranja socijalističke države. Iz tih stavova, sa gledišta problema o kome se ovde raspravlja, proizilazi bitno pitanje kada počinje proces odumiranja države. Naime, ne samo što birokratsko-etatistička staljinistička shvatanja tvrde da funkcija države treba da trajno jača, već i neki koji stoje na pozicijama društvenog samoupravljanja ističu da socijalistička država u prvom periodu treba da ojača, da se učvrsti, kako bi uspešno izvršila svoju istorijsku misiju (slomila otpor klasnog neprijatelja, organizovala privrednu izgradnju zemlje pomoću centralističkog sistema državnog upravljanja itd.) a zatim da počne da »odumire«, pre svega na području upravljanja privredom.

Za kritiku ovakvog stava koji opravdava jačanje države u prvoj fazi socijalističke izgradnje, bitno pitanje je: prvo, postoje li neke društvene sile koje bi uz znatno manju ulogu državnog ili nekog drugog relativno samostalnog aparata već u početnoj fazi socijalizma mogle upravljati dru-

štvenim poslovima na što širim područjima, i drugo, kakve posledice i kakav pravac može uzeti društveni razvitak ako i kada se makar i privremeno uspostavi državni monopol u upravljanju privredom.

Nije sporno da socijalističko društvo mora raspolagati državom, bez koje ne bi bilo sposobno da rešava brojne probleme svoga rađanja i stabilizacije, već je sporno prvo — da li, kada i dokle, uključiv tu i prvu fazu socijalizma, treba država da ima relativno samostalnu ulogu i monopolni položaj u upravljanju društvenim poslovima; i drugo — kada i kojim tempom treba da počne njeno odumiranje.

Odgovor na postavljeno pitanje ima ogroman društveno-politički značaj. Jer ako se dozvoli da država jednom ugrabi monopol na upravljanje društvenim poslovima, onda se birokracija veoma teško može prinuditi na »odumiranje«. Ali o tome docnije.

Apologeti jačanja države opravdavaju njenu snažnu ulogu u prvoj fazi socijalističke izgradnje brojnim razlozima. Navodimo samo neke.

Socijalističko društvo, nastalo nakon pobeđe socijalističkih snaga, mora računati i s veoma snažnim otporom svrgnute klase, zaostalim shvatanjima i svešću itd., što traži odgovarajući mehanizam zaštite.

Pošto socijalističko društvo ne zatiče odgovarajuće ekonomske odnose koji bi imali socijalistički karakter, ono mora u stvaranju takvih odnosa postići visok stepen organizovanosti i efikasnosti, a to opet traži odgovarajuće organizacione mehanizme.

Među svim tim mehanizmima veoma važno i značajno mesto zauzima država, koju socijalističko društvo »nasleduje« od prethodnog — kapitalističkog društva, ali koje se, unatoč svom negativnom odnosu prema njoj, ne može odreći dokle god je ona nužna za razrešavanje protivrečnosti i za usmeravanje društvenih kretanja.

Prvi zadatak socijalističke revolucije — eksproprijaciju eksproprijatora — može izvršiti samo nova revolucionarna vlast. Drugu organizaciju koja bi mogla izvesti taj akt proletarijat nema na raspolaganju. Međutim, njena uloga se ne iscrpljuje samo — da tako kažemo — menjanjem vlasnika nad sredstvima za proizvodnju. Država je — mnogo se ponavlja i ističe — jedina organizovana snaga koja je u stanju da izvrši koncentraciju tih sredstava i organizuje proizvodnju, a isto tako da u prvom periodu razvitka vrši raspodelu, što je osobito važno pri niskoj akumulaciji sredstava u nerazvijenoj zemlji. Prema tome, država igra u početnom periodu razvitka socijalizma prvorazrednu ekonomsku ulogu.

Izgradnja socijalističkih elemenata u novom društvu, usmeravanje socijalističkog razvitka, organizovanje društvenih službi za zadovoljenje potreba ljudi, uopće organiziranje celokupnog društva na novim osnovama, sve su to funkcije koje je nužno vršiti, a to je nezamislivo — za duži ili kraći period — bez snažne uloge države.

Država tako postaje u početnom periodu socijalističkog razvitka, naročito pri općoj nerazvijenosti konkretnog društva, jedan od najvažnijih činilaca u socijalističkom društvu.

Istaknuti su u prethodnom tekstu svi bitni razlozi kojima se opravdava snažna funkcija aparata socijalističke države. Međutim, baš takva funkcija države i jeste izvor opasnosti etatizacije i birokratizacije društva. Zato istraživanja mora da se orijentiraju na dva pitanja: prvo, kako da se organizira socijalistička država u prvom »času« svoga nastajanja — da li tako da se može odmah otvoriti proces njenog odumiranja ili tako da se njen aparat, vršeći pomenute zadatke, jača iz dana u dan i prevrši meru pa postane od sluge gospodar nad proizvođačima — i drugo, koliko neke njene privredne funkcije može odmah da vrši sama radnička klasa, tj. da se ona organizira za otpor klasnom neprijatelju, da neposredni proizvođači organiziraju proces proizvodnje i raspodele, koristeći državni aparat u neophodnoj meri.

U odgovoru na pitanje o neizbežnosti formiranja etatističke ekonomske strukture u prvoj fazi izgrađivanja novih društveno-ekonomskih odnosa na bazi društvene svojine, čini se da bi bilo relevantno analizirati proces

formiranja »monolitne« društvene strukture (u staljinističkoj interpretaciji tog pojma), u dva pravca: s jedne strane analizirati kakve istorijske zadatke početna etatiistička ekonomska struktura izvršava, koje i kakve nove društvene protivrečnosti rađa, a s druge strane analizirati da li je moguće da društvo u kojem je razbijena stara predrevolucionarna struktura izvrši iste istorijske zadatke, ali sa drugačijom ekonomskom strukturom i društvenim odnosima — jednom rečju da li može da se formira ekonomska struktura koja bi izvršila osnovu, istorijske zadatke mladog društva u njegovoj prvoj porođajnoj fazi i istovremeno mogla da se reproducira, suzbijajući tendencije etatizma, autokratizma i birokratizma.

Istorija formiranja etatiističke ekonomske strukture u svim socijalističkim zemljama pokazala je kako se začuđujuće brzo ostvari državni ekonomski monopol. Dovoljno je bilo pre svega par godina da se izvrši eksproprijacija eksproprijatora, da se sredstva za proizvodnju nacionalizuju, da se formira državni aparat od vrha do dna koji će upravljati privredom — i eto stvorena je potpuno nova ekonomska struktura.

U staljinističkoj interpretaciji, ovakva ekonomska struktura društva je manje-više i konačno »model« socijalističkog društvenog uređenja. Njegov dalji put razvoja je moguć samo u pravcu tehno-birokratskog doterivanja i migriranja državnog mehanizma u cilju sve većeg stvaranja materijalnih dobara kako bi se na nekom stepenu materijalnog bogatstva mogao proglasiti »prelaz« iz socijalizma u komunizam.

»Teorija« o konačnoj izgradnji socijalizma na bazi »monolitne« etatiističke strukture, nalazi svoje »argumente« uglavnom u spoljašnjem izgledu takvog društvenog uređenja. Zaista, kada se površno gleda samo na oblik, formu i spoljni izgled, nije teško konstruisati teoriju o »monolitnom« društvu. Na koje osnovne formalne činjenice se oslanja ovakva etatiistička apologetika:

— prvo, etatiistička ekonomska struktura se vrlo brzo konstituira. Taj proces traje oko 5—10 godina. Gotovo u svim socijalističkim zemljama za vrlo kratko vreme se izvrši nacionalizacija, konstituira državni aparat od vrha do dna, uvede se centralistički sistem planiranja i distribucije ne samo u oblasti materijalne proizvodnje već i u svim oblastima društvenog života. »Završni model« ovog vrlo kratkog procesa je pretvaranje nacionalne privrede u jedan jedini džinovski, mamutski državni monopol u kojem se rukovodi i upravlja kao i u svakom monopolu; kada se taj model formira, on se dalje kao takav reproducira;

— drugo, privrednim tokovima se upravlja na takav način da spolja izgleda kao da su ljudi zaista ovladali objektivnim ekonomskim zakonitostima; nestale su ekonomske krize, nema nezaposlenosti, nema štrajkova itd. — jednom rečju kao da u privredi nema nikakvih poremećaja;

— treće, državna svojina izgleda zaista kao opštenarodna svojina;

— četvrto, socijalna struktura koja se formira u uslovima etatizma, izgleda zaista beskonfliktna. Spolja gledajući radnička klasa ima u društvu vodeću poziciju, ona drži vlast, seljaštvo je njen saveznik, a iz obe ove klase se rađa nova, narodna socijalistička inteligencija;

— peto, nestala je eksploatacija čoveka po čoveku, jer klasnih razlika nema, ne postoji klasno društvo;

— itd.

Naravno, ne može se reći da su ove i slične tvrdnje potpuno neistinite, lažne, netačne. Svaka od pomenutih tvrdnji ima svoju realnu osnovu u životu i praksi, u društvenim odnosima. Ali one su netačne utoliko što su samo jedna strana realnosti koja je kao i uvek mnogo složenija i polivalentnija.

Jer, kada se svestrano analizira etatiističko društvo, ali ne na bazi njegovog spoljnog izgleda, već kada se otkriju realni društveni odnosi, videće se da upravo u trenutku kada izgleda da je nastupilo njegovo stanje »savršenstva« i »beskonfliktnost«, nastaje proces rađanja njegovih najvećih protivrečnosti. Pre svega, javljaju se neke deformacije u procesu materijalne proizvodnje, deformacije koje indiciraju protivrečnosti u proizvodnim odnosima. Evo samo nekih protivrečnosti sa tog područja:

— protivrečnost između pojedinačnog radnika i preduzeća: radnik se bori protiv povećanja normi, akorda i svih drugih oblika intenziviranja njegova rada, bori se da sa što manje rada dobije što veću platu. Radnik nije dovoljno zainteresovan za racionalnu proizvodnju;

— protivrečnost između užeg dela kolektiva u preduzeću (odelenja, pogona) i preduzeća kao celine: svaki deo se bori da dobije što manji teret planskog proizvodnog zadatka kojeg je preduzeće primilo od države, jer tako lakše ostvari svoj plan i eventualno neku dobit za sebe kao uži deo kolektiva;

— protivrečnost između preduzeća i društva: svako preduzeće nastoji da mu AOR (državni naredbodavni organ) postavi što manji planski zadatak, a ovaj, naprotiv, teži da mu naturi što veći zadatak. Istu logiku ponašanja pokazuju niži AOR-i prema višem AOR-u;

— protivrečnost između različitih društveno-političkih zajednica: u sistemu centralističkog budžetiranja svaka niža politička zajednica teži da od više dobija što veća budžetska sredstva; itd.

U stvari, u uslovima totalne etatističke ekonomske strukture društvene zajednice, a naročito osnovne ćelije društva ne vladaju svojim uslovima života i rada; svaki subjekt (fizički i pravni) vidi poboljšanje svog položaja u borbi za redistribuciju centralno distribuiranih sredstava. U takvim odnosima dolazi do pada intenziteta i stvaralaštva ljudskog faktora — i to je osnovna protivrečnost etatizma.

Na bazi »novih« protivrečnosti (u stvari, to su stare protivrečnosti u novim oblicima i novim uslovima) rađaju se i određeni oblici otpora etatizmu. Najizrazitiji, nevidljivi, ali zato i najopasniji oblik otpora je masovna pojava rada sa smanjenim kapacitetom. Opasnost takvog oblika otpora je i u tome što je on nevidljiv, podmukao i veoma dugo traje, pa »društvo« živi u iluzijama da je »sve u redu« i ne rešava brzo svoje društvene probleme. Rad sa smanjenim kapacitetom, polurad itd. kao pasivan oblik otpora je mnogo opasniji od otvorenog revolta kao što je npr. štrajk i slično. Izlaz iz novih protivrečnosti se ipak nalazi, negde u obliku evolutivnih strukturalnih promena (napušta se kruta centralistička distribucija, daje se više samostalnosti preduzeću, uvode se materijalni stimulansi, apeluje na demokratske odnose itd.), a ponegde dolazi i do pravih erupcija i otvorenih društvenih sukoba (Mađarska, danas Kina i sl.).

Iz prethodnog razmatranja mogao bi se izvući zaključak i postaviti pitanje: etatistička struktura formirana za svega nekoliko godina posle socijalističke revolucije otvara nove društvene krize, na bazi novih protivrečnosti, koje su se razvile u krilu mladog socijalističkog društva. Zato je od izuzetnog značaja da se razmotri može li se odmah posle dolaska na vlast radničke klase izbegnuti takav društveni razvitak koji vodi društvo pravo u ekonomsku etatističku strukturu, a zatim...!?

Drugim rečima pri razmatranju preobražaja etatističke ekonomske u samoupravnu strukturu nije moguće izbeći pitanje da li je u prvoj fazi socijalističke izgradnje pod svim uslovima neminovno formirati administrativno-centralistički sistem upravljanja u privredi.

Idejno-teorijski koncept etatizma (poglavito u staljinističkoj interpretaciji), dajući mu istorijsku funkciju preobražaja društva, polazi, pored ostalog, od sledećih zadataka, koje samo etatistički ekonomski »model« može da vrši:

— prvo, jedino administrativno centralistički sistem upravljanja i etatistička struktura mora i može da izmeni privrednu strukturu zemlje u smislu njene industrijalizacije i elektrifikacije. Ova teza je toliko poznata da o njoj nema potrebe šire raspravljati.

Šta znači prihvatiti u praksi ovu tezu? Kakve su implikacije i posledice ove postavke?

Ako se uzme u proračun da za stvaranje nove privredne strukture odnosno za postavljanje temelja industrijalizaciji treba da se ostvari 5—6 investicionih ciklusa, onda bi trebalo državni monopol zadržati oko 2—3 decenije. A šta se na području društvenih odnosa odigra za to vreme? Za to

vreme se izgradi zaista čudovišna moć države, koja upravo na osnovu te svoje moći više i ne »pomišlja« da bez društvenih sukoba vrati svoju vlast radnim masama i da se liši upravljanja privredom monopola;

— drugo, u procesu industrijalizacije, koju organizira i sprovodi državni aparat, treba — tvrde apologeti etatizma — promeniti socijalnu strukturu stanovništva u smislu brojčane nadmoćnosti radničke klase, koja tek onda kao i stvarno najbrojnija društvena sila može računati na proces deetatizacije. Međutim, u ovoj tezi se potkrala jedna »sitna« greška. Naime, istovremeno sa stvarnim brojnim jačanjem radničke klase, što jeste rezultat industrijalizacije, brojčano je jačala i birokratija, i to relativno brže i brojnije od procesa brojčanog porasta radničke klase. To je drugi privremeni »porez« radničke klase.

Jednom rečju, na kraju procesa o kojima je reč konstituira se gotovo sva realna društvena moć u rukama države, i ona s tih pozicija nastoji da spreči svaku drugu društvenu snagu da upravlja društvenim poslovima, a pre svega sprečava u tome samu radničku klasu. I zato je od ogromnog značaja još jednom razmotriti postoji li ikakva snaga i ikakva mogućnost da se u samom začetku spreči takav proces koji socijalističko društvo vodi u etatističke društveno-ekonomske odnose.

U spektru različitih puteva socijalističkog preobražaja društva radničko samoupravljanje sigurno predstavlja jedan od načina i puteva njegova nastajanja. Kada se raspravlja o mogućnosti i nemogućnosti, o realnosti i utopiji takvog društvenog razvitka, malo će se naći onih koji bi negirali njegovu visoku humanost i demokratičnost, ali je zato veći broj onih koji smatraju da radničko samoupravljanje ako se uvede na samom početku socijalističke izgradnje nije u stanju da ekonomski postigne rezultate koje daje državno upravljanje privredom.

Čak i u jugoslovenskoj teoriji socijalističke izgradnje, gdje je kritika etatizma najdalje odmakla od svih socijalističkih zemalja, donedavno su prevladavala shvatanja da je u prvim godinama neposredno posle socijalističke revolucije manje-više svaka zemlja prinuđena da prođe fazu etatističko-centralističkog odnosno administrativnog upravljanja privredom. Pri tome se polazi od gledišta da je jedino država sposobna da umesto starog uspostavi nove društvene odnose i novi privredni sistem te da ga štiti dok se ne uhoda, da visokom stopom akumulacije ubrza razvoj zaostalih grana privrede i uspostavi optimalnu strukturu i odnose među privrednim granama (!), da eventualno postavi, izgradi i razvije neke grane koje kapitalizam nije razvio, naročito u nerazvijenim zemljama itd. Kada obavi ove i slične ekonomske zadatke, država se može polako povlačiti iz jedne po jedne sfere upravljanja privredom, pošto je »sredila« stanje u materijalnoj proizvodnji, uhodala novu privrednu strukturu i osposobila je za dalje funkcionisanje pod upravljanjem neposrednih proizvođača.

Argumentirana kritika ovakvih gledišta, zahtevala bi detaljnu analizu svih relevantnih faktora koji determiniraju snažnu vodeću poziciju državnog aparata u početnoj fazi izgradnje socijalizma. U svakom konkretnom slučaju očigledno je da će obim etatizma zavisiti od istorijskih uslova u kojima se svaka pojedina zemlja nađe kada stupi na put revolucionarne smene starog društvenog sistema. Ali već u pristupu ovom problemu treba uočiti da ukoliko jedno društvo vrši dublji društveni prevrat, utoliko se neizbežno snažnije aktiviraju radne mase u rušenju starog i izgradnji novog. Već u ovoj činjenici treba tražiti mogućnost da pokrenute radne mase barem delimično supstituiraju ulogu državnog aparata.

Radni čovek u trenutku slamanja starih društvenih odnosa i okova ispoljava maksimum svoje stvaralačke energije i na planu kreiranja novih društvenih odnosa kao i na području unapređenja materijalne proizvodnje. U tom smislu ne bi se moglo prihvatiti stanovište da je potreban izvestan duži period vremena oslobođenom radnom narodu da bi došla do izražaja njegova stvaralačka energija. U toku same revolucije i neposredno posle revolucije, kao što nam događaji oktobarske, jugoslovenske, kineske i drugih revolucija pokazuju, zabeležen je masovni radni heroizam, smisao za organizo-

vanost i proizvodnu efikasnost radničke klase. Nema zato nikakvog razloga sumnjati u sposobnost radničke klase da se odmah posle revolucije organizira za efikasno upravljanje i materijalnom proizvodnjom. Drugim rečima, bez obzira na procenu radničko samoupravljanje se već u samoj revoluciji začelo i njega treba dalje razvijati, a ne ugušiti pomoću državnog monopola.

Na čemu se temelji pretpostavka da radnička klasa može odmah, čim dođe na vlast organizovati efikasan i racionalan, produktivan i ekonomičan proces materijalne proizvodnje, tj. odmah organizovati sistem radničkog samoupravljanja.

Da bi se moglo odgovoriti na postavljeno pitanje o mogućnostima i ograničenjima, o realnosti i nerealnosti, o ostvarljivosti i neostvarljivosti idejno-političke koncepcije radničkog samoupravljanja, bilo bi neophodno da se naučno analizira čitav niz relevantnih faktora i uslova, a pre svega objektivna mogućnost njegove samoreprodukcije.

Sistem radničkog samoupravljanja morao bi ispuniti brojne zahteve savremene proizvodnje, od kojih se naročito ističu ova dva:

prvo, optimalno izdvajanje izvesnog dela novostvorene vrednosti za kontinuirano proširivanje baze proizvodnje, tj. određeni obim akumulacije sredstava za proširenu reprodukciju. Društveno uređenje zasnovano na radničkom samoupravljanju bilo bi neostvarljivo ako ne bi osiguravalo određen obim akumulacije; i

drugo, stvaranje uslova za efikasan i optimalan proces ukupne društvene reprodukcije kojeg danas karakteriše visok stepen koncentracije proizvodnje, sa čitavom skalom oblika kooperacije, poslovne saradnje i specijalizacije.

Pored ovih, savremena privreda postavlja čitav niz drugih zahteva kao što su ekonomičnost, rentabilnost, produktivnost itd. Međutim, prva dva uslova su primarna, jer ako se oni ne bi mogli ispuniti, materijalna proizvodnja bi bila nemoguća, tačnije rečeno bio bi nemoguć društveni sistem koji ne bi osigurao te uslove.

U analizi problema racionalnog funkcionisanja procesa proširene reprodukcije u uslovima radničkog samoupravljanja centralna »nepoznanica« je ponašanje radnika prilikom raspodele novostvorene vrednosti na fond lične potrošnje i fond akumulacije. Ako bi radnici, dobivši pravo na slobodno raspolaganje novostvorenom vrednošću²⁾ — što je alfa i omega prava samoupravljanja, jer bez prava na slobodnu raspodelu društvenog proizvoda nema radničkog samoupravljanja — pokazali tendenciju da čitavu novostvorenu vrednost utroše za ličnu potrošnju, društvo bi moralo da se toj tendenciji trošenja fondova za razvoj suprotstavi i da poništi pravo na samoupravljanje odnosno likvidira takav društveno-ekonomski sistem, jer se egzistencija društva ne može zamisliti bez odvajanja dela novostvorene vrednosti u fond za akumulaciju. U tom slučaju društvo bi moralo da se osloni na neku drugu silu, koja može obezbediti raspodelu novostvorene vrednosti na ličnu potrošnju i akumulaciju. Na današnjem stepenu društvenog razvoja takva sila može biti samo državni aparat ili kapitalistička klasa, odnosno jedna i druga zajedno, koje bi primenom sile odvajale deo društvenog proizvoda za akumulaciju.

Kritičari sistema radničkog samoupravljanja tvrde da će radnici pojedite novostvorenu vrednost, pa čak i mašine, ako im se dozvoli slobodno raspolaganje društvenim proizvodom. Pri tome oni ukazuju na istorijsku tendenciju radnika da stalno povećavaju n a j a m n i n u, koju bi želeli da podignu do visine čitave novostvorene vrednosti.

Apologeti buržoaskog sistema vekovima su dokazivali — i danas to čine — da su vlasnici privatne svojine jedina društvena sila sposobna da stalno proširuje materijalnu osnovu društva, jer oni imaju za to interes u vidu profita. Prikriveno ili otvoreno to isto dokazuju pristalice birokratsko-

2) Ovdje se ne radi o potpunoj veličini novostvorene vrednosti, već o onom, uglavnom, većem delu, u kojem je sadržan i deo za akumulaciju.

-etastičkog sistema. Naime, oni ističu da je objektivni razvitak materijalnih proizvodnih snaga učinio izlišnim kapitaliste, kao organizatore proizvodnje, koje zamenjuju menadžeri odnosno »predstavnici« proizvođača, što je, naravno, tačno. Ali ova etastička koncepcija društvenih odnosa ide dalje pa »dokazuje« da neposredni proizvođači ne mogu sami upravljati. Tu tezu potkrepljuju nizom »argumenata« kao što su opšta i politehnička zaostalost radnika, niska svest o potrebama društva, nasleđena najamna psihologija i tome slično — zbog čega neposredni proizvođači nisu sposobni za upravljanje proizvodnjom i raspodelom. Težnje, misli i ciljevi radnika okrenuti su samo ekonomskim zahtevima za povećanje plata, pa će čim dobiju mogućnost da povećaju platu, to i učiniti bez obzira na potrebe društva za akumulacijom. Jednom rečju — obe pomenute kritike sistema radničkog samoupravljanja u stvari tvrde da akumulacija zavisi od »slobodne volje« proizvođača, koji su apsolutno slobodni da se opredeljuju za ili protiv odvajanja dela novostvorene vrednosti za akumulaciju.

Sličnu raspravu o »slobodi volje« vodio je Marks s vulgarnim buržoaskim ekonomistima koji su tvrdili da je svaki kapitalist »slobodan« u podeli viška vrednosti na deo za ličnu potrošnju i deo za akumulaciju. Apologeti buržoaskog sistema su u činjenici da kapitalisti ne jedu celi profit, već jedan deo odvajaju za akumulaciju, videli izraz osećanja socijalnih potreba koje ih motiviraju da akumuliraju kapital i time otvaraju nova radna mesta za najamne radnike, za potrebe društva.

Marks je u svom velikom opusu posvetio veliku pažnju delovanju objektivnih ekonomskih zakonitosti u procesu proširene reprodukcije. On se morao, s tim u vezi, žestoko obračunati sa vulgarnom buržoaskom političkom ekonomijom, koja nije videla upravo ekonomsku nužnost akumulacije kapitala, već je odvajanje dela profita za proširenu reprodukciju tumačila aktom »slobodne volje« kapitalista. Nasuprot tome, Marks je dokazao da je proširena reprodukcija ekonomska nužnost svakog društva, da ne zavisi od slobodne volje ljudi.

Suvišno je dokazivati da su kapitalistički društveno-ekonomski odnosi, zakon vrednosti, zakon prosečne profitne stope i slično prisiljavali kapitaliste da neprekidno odvajaju deo profita za akumulaciju. Akumulacija kapitala je bio *conditio sine qua non* profita, uslov održavanja — pobeđe ili poraza u oštroj konkurentnoj borbi kapitalističkih robnih proizvođača.

Kao što je vulgarna politička ekonomija tvrdila da je kapitalist apsolutno slobodan u svojoj odluci da čitav višak vrednosti pojede ili akumulira »štedeći od svojih usta«, tako ima gledišta da je moguće prilično slobodno opredeljenje neposrednih proizvođača u određivanju razmere između fonda lične potrošnje radnika i fonda za proširenu reprodukciju. Iz takvog shvatanja se onda izvlači zaključak da će radnici, ako im se dozvoli, pojesti mašine, pa im se to pravo ne može dati dok se njihova svest ne podigne na potreban nivo!

Rasprava o »slobodnoj volji« je očigledno besmislena, jer ona kao takva ne postoji, ali nas ona upućuje na drugi problem, naime, da li i koliko u stvarnosti deluje objektivna ekonomska nužnost, tj. takvi društveno-ekonomski odnosi koji determinišu »slobodnu volju« neposrednih proizvođača pri odlučivanju o raspolaganju proizvodima svoga rada. Naime, ako se ne izgrade odgovarajući društveno-ekonomski odnosi, koji materijalni položaj radnika čine zavisnim od obima i efikasnosti akumulacije koju oni sami odrede, onda je verovatno da će oni težiti da pojedu fondove za razvoj preduzeća.

Ako za čas pretpostavimo takvu mogućnost da se radnicima prepusti na slobodnu volju da podele čitavu novostvorenu vrednost koju su stvorili u fabrici svoga poslodavca (kapitaliste ili države — bila ona kapitalistička ili socijalistička), najverovatnije je da će se oni odlučiti da celi prihod pojedu, jer nisu postavljeni u takve društveno-ekonomske (produkcione) odnose da, oni, umesto svojih poslodavaca upravljaju proizvodnjom i raspodelom i da im od toga kako upravljaju, zavisi njihov materijalni položaj. Drugim rečima, samo takvi društveno-ekonomski odnosi u kojima nema druge mogućnosti za zadovoljenje ljudskih potreba osim pomoću rada i stalnog

proširenja njegove materijalne osnove i produktivnosti mogu osigurati optimalnu podjelu društvenog proizvoda na ličnu potrošnju i akumulaciju.

Ako su radni ljudi postavljeni u takve produkcione odnose da svoj dohodak kojim oni osiguravaju svoju ličnu i zajedničku potrošnju, tj. kojim zadovoljavaju svoje potrebe ostvaruju u okviru dohotka koji realizuje preduzeće kojim oni upravljaju, onda je očigledan njihov interes da osiguraju relativno što veći dohodak radne organizacije jer što je veći dohodak radne organizacije, to su veći lični dohoci i veće mogućnosti zadovoljenja životnih potreba radnika. Pošto je taj dohodak neposredno zavisna od produktivnosti njihovog rada, a ova od opremljenosti rada sredstvima, tj. od stepena koncentracije proizvodnje, odnosno koncentracije sredstava rada i sl., onda se za radnike i akumulacija, ako uslov postizanja odgovarajućih efekata pokazuje jednako značajnom kao i njihov lični dohodak neposredno.

Odvajanje dela dohotka za akumulaciju u cilju stalnog povećavanja proizvodnje sredstava nije zavisno samo od interesa radnih ljudi koji bi oni slobodno cenili, nego ih na to sili i nužda golog održavanja već stečenih materijalnih pozicija, i isto tako nužda da drže korak s opštim razvojem proizvodnje koji se ostvaruje mimo neposredne kontrole i volje bilo kog pojedinačnog radnog kolektiva. Takva nužda proizilazi već iz objektivne zakonitosti da se vrednost proizvoda određuje društveno potrebnim radom u momentu realizovanja njihove vrednosti na tržištu. Ova zakonitost stalno menja pretpostavke za relativni položaj radne organizacije u odnosu na prosečnu produktivnost odnosno pretpostavlja merenje individualne produktivnosti s opštom društvenom produktivnošću na stalno višem nivou ove poslednje. Drugim rečima, međusobna konkurencija robnih proizvođača prisiljava svakog pojedinog od njih da stalno teži da izbjije na vrh produktivnosti, kako bi mogao postići i najveći dohodak. A ta težnja se mora osigurati i optimalnom akumulacijom.

Na ovom materijalnom interesu i ekonomskoj nužni počiva mogućnost da radni ljudi u radnim organizacijama samostalno odlučuju o raspodjeli realizovane vrednosti svog proizvoda na ličnu potrošnju i akumulaciju, bez intervencije spolja. Pri takvim odnosima intervencija društva (države) se svodi na regulisanje pretpostavki za samostalno odlučivanje radnih kolektiva o raspodeli realizovane vrednosti na potrošnju i akumulaciju koja će dati odnose kakvi odgovaraju i opštim interesima.

Na osnovu delovanja pomenutih objektivnih ekonomskih zakonitosti inherentnih robnoj proizvodnji, očigledno je da akumulacija za radnike ima isti značaj i važnost kao i njihov lični dohodak.

Zato ekonomske i društveno-političke prednosti radničkog samoupravljanja, u ovom slučaju odlučivanja neposrednih proizvođača u uslovima proširene reprodukcije ne proizlaze samo iz apstraktno shvaćene slobode rada, nego iz realnog interesa radnih ljudi u proizvodnji da nalaze najcelishodnija i racionalna rešenja. Takav se neposredan materijalni interes za optimalnu reprodukciju i uopšte za uspešno poslovanje ne može očekivati od društvenih organa van proizvodnje, tj. od ljudi iz državnog aparata, nezavisno od njihove sposobnosti da nalaze stvarno najcelishodnija i racionalna rešenja, jer njihov materijalni interes ne zavisi od uspeha ili neuspeha poslovanja preduzeća.

Interes radnih ljudi za povećanje proizvodnje pretpostavlja odgovarajuće odnose u raspodeli dohotka, takve odnose koji njihov materijalni položaj čine neposredno zavisnim od rezultata njihovog upravljanja proizvodnjom. Kad su takvi odnosi dati, ovaj interes se teško može dovesti u pitanje.

Akumulacija sredstava prema tome nije zavisna od slobodne volje neposrednih proizvođača, nego ih na nju sili njihov vlastiti materijalni i politički interes, sili ih i nužda održavanja već stečenih materijalnih pozicija kao i nužda da drže korak s opštim razvojem proizvodnje koji se ostvaruje mimo neposredne kontrole i volje bilo kog pojedinačnog radnog kolektiva.

Prema tome principijelno govoreći: u uslovima dosledne primene principa radničkog samoupravljanja može se očekivati da će snažno delovati materijalni interes neposrednih proizvođača da stalno povećavaju proizvodnju,

zatim da će delovati ekonomska nužnost na neposredne proizvođače da vrše optimalnu akumulaciju. Štaviše budući da je ovde interes za stalno povećanje materijalne osnove masovan, jer deluje kod svih proizvođača, radničko samoupravljanje može osigurati optimalniju akumulaciju od akumulacije u uslovima delovanja kapitalističkih ili etatističko-birokratskih društveno-ekonomskih odnosa.

O »NEMINOVNOSTI« FORMIRANJA ETATISTICKE EKONOMSKE STRUKTURE
U SVETLU JUGOSLOVENSKE PRAKSE

U prvim godinama izgradnje socijalizma u Jugoslaviji SKJ je, u nedostatku bilo kakvog vlastitog iskustva i sticanjem istorijskih okolnosti nužno polazila od iskustava sovjetskog društveno-ekonomskog sistema, koji je egzistirao već 20 godina.

Državna svojina na sredstvima za proizvodnju, državno centralističko-administrativno planiranje proizvodnje i raspodele kao osnovni zakon socijalističkog razvitka, to je bila polazna osnova i sadržina koncepcije KPJ o izgradnji društveno-ekonomskog sistema u Jugoslaviji. Idejno-teorijsko stanje u međunarodnom radničkom pokretu tog vremena sprečilo je da se iz marksističkog teorijskog arsenala izvuče na diskusiju teza o »eksproprijaciji eksproprijatora kao prvom i poslednjem činu države« (Engels).³⁾ Ideje o radničkom upravljanju privredom nisu, dakle, u tom periodu mogle da se pojave. Naprotiv, u teoriji je zauzeto stanovište da aparatu socijalističke države pripada vodeća pozicija organizatora i kontrolora društvenih procesa, a naročito procesa materijalne proizvodnje i raspodele — što je kamen temeljac etatističkog pogleda na društveni razvitak.

Prihvatanju takve koncepcije doprinele su i druge mnogobrojne istorijske okolnosti tog vremena. Ne treba zaboraviti da je Jugoslavija u prvom posleratnom periodu bila pod vojno-političkim i ekonomskim pritiskom zapadno-evropskih zemalja i SAD, tj. kapitalističkog sveta, da su se veliki i zamašni planovi privredne izgradnje oslanjali gotovo isključivo na Sovjetski Savez itd.

Na formiranje pomenutih idejno-teorijskih koncepcija o izgradnji socijalističkih i društveno-ekonomskih odnosa uticala je i opšta privredna struktura zemlje. Smatralo se da je državna svojina i centralizam u upravljanju društvenim poslovima jedino efikasan put i metod da se u prvim posleratnim godinama izbegne privredni slom koji bi mogao nastupiti zbog ogromnih ratnih razaranja i opšte nestašice svih sredstava za život. Isto tako polazilo se od uverenja da je bez državne svojine i administrativnog upravljanja nemoguće akumulirati ogromna sredstva — materijalne i ljudske snage — za privrednu izgradnju, što je bio prvi uslov brzog privrednog razvoja. Svaka nerazvijena zemlja — a Jugoslavija je bila jedna od najnerazvijenijih zemalja Evrope — ima ogromne potrebe za visokim stepenom akumulacije, bez koje je nemoguć brz privredni razvoj. Državna svojina i centralistički sistem upravljanja društvenim poslovima — koji je imanentan tom obliku svojine — pružaju pogodno uslove za maksimalnu akumulaciju, jer omogućuju da se putem državnih mera, dakle i prinudom, odredi vrlo visoka stopa akumulacije i da se prinudnim sredstvima ostvare predviđena sredstva. Takav sistem omogućuje da se angažuju ogromne materijalne i ljudske snage na rešavajućim ključnim sektorima i objektima privrednog razvoja.⁴⁾

Državna svojina stvarala se još u toku oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Pravni odnos za stvaranje državne svojine u prvom periodu nisu bili akti nacionalizacije sredstava za proizvodnju kao svojine kapitalističke klase, već konfiskacija imovine onih lica koja su saradivala s okupatorom. Međutim, po logici istorijske nužnosti, kapitalistička klasa u Jugosla-

3) »Prvi kat na kome država stvarno stupa kao predstavnik celog društva — prisvajanje sredstava za proizvodnju u ime društva — ujedno je i njen poslednji samostalan čin kao države«. (Engels: Anti-Dühring, str. 295, izd. Naprijed, Zagreb).

4) Ovde je reč samo o jednom aspektu državne svojine i centralističkog sistema upravljanja. Proces, razume se, ima i svoju drugu stranu — pojavu disproporcija i poremećaja među granama, osiromašnja tržišta, birokratizaciju i etatizaciju društva itd. — o čemu je bilo reči u prvom delu ovog rada.

viji se, kao klasa, našla u savezu s okupacionim silama u borbi protiv oslobodilačkog fronta, pa je zbog toga njena imovina došla pod udar.

U nas se obično ističe da je Jugoslavija prošla dva perioda svog razvitka: u prvom periodu u Jugoslaviji je preovladavao tzv. administrativni socijalizam od 1946. do 1950, a zatim je počela izgradnja sistema radničkog samoupravljanja.

Pada u oči da je administrativni period bio kratkotrajan. Ako se uzme u obzir da je druga nacionalizacija izvršena aprila 1948. i da je tada tek počeo da faktički funkcionise monopol državnog aparata za centralizirano rukovođenje privredom, da je još trajala obnova ratom razorene zemlje s jedne strane, i ako se uzme u obzir da su se već 1949. godine pojavili prvi vjesnici samoupravljanja, onda je očigledno da etatistička struktura nije mogla da se konstituiru u svom punom i razvojnem obliku.

Zaokret u izgradnji društvenih odnosa, koji je počeo predajom fabrika na upravljanje radnicima, bilo je moguće bez otpora izvršiti upravo zato što su etatističko-birokratske snage bile i suviše slabe, a politička povezanost KPJ s masama nasleđena iz revolucije još uvek toliko čvrsta da je takva revolucionarna promena izvršena uz jedinstvenu podršku gotovo svih društvenih snaga. Ali, takva promena koja je idejno-teorijski, politički i moralno negirala prethodnu koncepciju razvitka mogla je biti izvedena i zato što je administrativno-centralistički sistem upravljanja već na svom prvom koraku pokazao svoju neracionalnost i birokratske deformacije.

Svako privredno ministarstvo formiralo je u svom sastavu nekoliko glavnih i generalnih direkcija za neposredno administrativno-operativno rukovođenje grupom jednorodnih preduzeća.

Uloga i organizacija direkcija u administrativnom sistemu upravljanja privredom bila je skoro identična ulozi i organizaciji uprave bilo kog industrijskog trusta ili monopola. Ove direkcije su bile neposredni i vrlo autoritativni rukovodeći organi svih preduzeća kojima su rukovodili. Preduzeća su faktički bila samo nesamostalni pogoni, iako su formalno-pravno bili pravna lica.

Po modelu organizacije saveznih ministarstava i njihovih direkcija formirani su analogni organi i u republikama, kao AOR-i za rukovođenje preduzećima republičkog značaja i slični organi pri narodnim odborima za rukovođenje lokalnom privredom.

Preduzećima opšte-državnog značaja upravljala je savezna vlada i njeni organi; preduzećima republičkog značaja upravljale su vlade narodnih republika i njeni organi; a preduzećima lokalnog značaja upravljali su narodni odbori i njihovi organi.

Radom preduzeća neposredno je upravljao direktor. On je primao, otpuštao i premeštao radnike i službenike. Direktora je postavljao odgovarajući AOR.

Pravo raspodele društvenog proizvoda na potreban rad i višak rada, pravo zahvatanja i raspolaganja viškom rada — kao glavno pitanje kojim se određuje društveno-ekonomski i politički položaj ljudi — pripadalo je samo centralnim organizmima državne vlasti. Savezni organi vlasti i uprava precizno su količinski utvrđivali raspodelu nacionalnog dohotka na sve vidove potrošnje — ličnu, opštu i investicionu — pomoću mehanizma centralizovanog budžetskog sistema.

Visina platnog fonda preduzeća nije neposredno zavisila od poslovnog uspeha i od realizacije proizvoda preduzeća. Za planom predviđenu količinu određenih proizvoda preduzeću su dodeljena i određena novčana sredstva za plate.

To je ukratko skica društveno-ekonomskog uređenja tzv. administrativnog perioda socijalističke izgradnje Jugoslavije.

Kada se nalazimo pred problemom da se o administrativnom periodu socijalističke izgradnje daju ocene o njegovom funkcionisanju i izvuku iskustva, mora se postupiti krajnje obazrivo, jer se radi o veoma kratkoj fazi razvitka socijalističke Jugoslavije — u pitanju je svega 5—6 godina — tako da se inicirani društveni procesi na bazi državne svojine i centralističko-administrativnog sistema upravljanja nisu mogli dovoljno široko razviti i ispoljiti svoje bitne pozitivne i negativne osobine.

Za dve i po do tri godine, tj. u toku druge polovine 1945. godine, u toku 1946. i 1947. godine privreda je bila znatnim delom obnovljena i otpočela je industrijalizacija zemlje. Krajem 1947. godine nacionalni dohodak je iznosio 965 milijardi dinara i približio se visini nacionalnog dohotka iz 1939. godine, kada je iznosio 1.072 milijarde dinara, a 1948. godine već se podigao na 1.184 milijarde.⁵⁾ Tempo obnove i izgradnje zemlje bio je gotovo rekordan u Evropi.

Očigledno je da se pomenuti početni uspesi ne mogu drugačije objasniti osim izvanredno visokim naporima ogromne većine stanovništva. A tako veliki napori masa, stanovništva, nisu se mogli postići nikakvim drugim metodama, na primer, prinudom, već zaista pozitivnim i, manje-više, svesnim voljnim zalaganjem na svakodnevnom radu.

Mladi socijalističko društvo je, međutim, posle prvih nekoliko godina počelo u svom krilu da rađa i razvija izvesne deformacije i protivurečnosti u društvenim odnosima i razvoju privrede.

Najtipičnije deformacije u proizvodnji javljale su se u ovim vidovima: začeci nemarnog odnosa prema sredstvima i predmetima rada, opadanje kvaliteta i siromašenje asortimana proizvoda; prvi znači prikrivanje proizvodnih mogućnosti preduzeća, kako u pogledu tehničkih kapaciteta, tako i u pogledu mogućnosti radne snage itd.

Zašto su rukovodeći kadrovi počeli da prikrivaju kapacitete preduzeća kojima su upravljali?

Zašto je počeo da opada interes kod radnih ljudi u preduzećima da što više smanje troškove proizvodnje? Zašto je počeo da opada kvalitet i osiromašuje asortiman proizvoda?

Odgovor na pomenuta i slična pitanja može se naći u društveno-ekonomskim odnosima administrativnog perioda.

U uslovima državne svojine svi radnici i rukovodioci bili su plaćeni prema radnom vremenu i kvalifikacijama, odnosno po normi i funkciji, bez obzira na poslovni uspeh preduzeća. Gde nije bilo revolucionarne svesti, radnik se počeo odnositi prema radu kao i u najamnim odnosima. On nije bio zainteresovan za veći poslovni uspeh »svoga« preduzeća. Na taj način radnik je i dalje bio odvojen od sredstava za rad, on nije mogao neposredno uticati na svoj ekonomski položaj — to je bilo u nadležnosti i moći državnog aparata.

U ovakvom sistemu raspodele radni kolektiv nije mogao bitno uticati na svoju situaciju, na svoj materijalni položaj. On je mogao da poboljša svoj položaj uglavnom tako da utroši što manje živog rada u procesu materijalne proizvodnje. Zato su preduzeća težila da — uz nesmanjenu količinu sredstava za rad, reprodukcijom materijala i mase živog rada, tj. radnika — dobiju od države kao vlasnika što manje planske zadatke, da bi ih što lakše izvršili, ili — što je ista pojava samo u drugom vidu — da »ubede« državne organe da im se za planski zadatak dodele što veći kapaciteti (sredstava za proizvodnju), što više sirovina i energije, što više radne snage, kako bi se planski zadatak lakše izvršio.

Ovakav sistem nije odmah ispoljio svoje negativne posledice, jer je bio kompenziran kao uostalom i niz drugih slabosti (nerentabilno poslovanje, nestručnost i laicizam u rukovođenju privredom) i dr. ogromnom revolucionarnom energijom masa i monolitnim (bez navodnika!) jedinstvom vodećih snaga društva (u licu KPJ).

Ali kako je sve više i nužno opadao revolucionarni žar radnih masa — pored ostalog i zbog takvih odnosa u proizvodnji — posledice su se sve više javljale: počev od destimuliranja onih pojedinaca i radnih kolektiva koji su bili najproduktivniji u procesu materijalne proizvodnje pa sve do problema međunacionalnih odnosa.

U procesu etatizacije privrede i društveno-ekonomskih odnosa započeo je i proces birokratizacije političkih odnosa. Postepeno se u revolucionarni demokratski stil rada i rukovođenja počeo uvlačiti i birokratski metod komandovanja ljudima, primena prinude je počela zamenjivati ubeđivanje i objašnjavanje.

Negativne pojave su se počele ispoljavati i u pogledu birokratizacije revolucionarnog rukovodećeg kadra. Počeli su da rastu razni oblici materi-

5) Vidi SGJ, 1961. godine, strana 98.

jalnih privilegija rukovodećih ljudi, i to zakonitih i nezakonitih, vidljivih i nevidljivih. Privilegije su narastale i umnožavale se, izazivajući negativne posledice po moralno-političko jedinstvo naroda mladog jugoslovenskog socijalističkog društva.

Otvorena i smela analiza društvene realnosti u Jugoslaviji i nekim drugim socijalističkim zemljama otkrila je da radničkoj klasi glavna opasnost preti od njene vlastite države. Suočena s tom opasnošću, KPJ je 1950. već donela odluku da se s administrativno centralističkog privrednog sistema postepeno pređe na sistem radničkog i društvenog samoupravljanja.

Kakvi se zaključci iz ovog procesa mogu izvući s gledišta tzv. objektivne nužnosti etatističke ekonomske strukture u prvoj fazi socijalistički izgradnje?

a) Pada u oči da je administrativni period upravljanja privredom bio kratkotrajan. Ako se uzme u obzir da je druga nacionalizacija izvršena aprila 1948. i da je tada tek počeo da faktički funkcionise monopol državnog aparata za centralizovano rukovođenje privredom, da je još trajala obnova ratom razorene zemlje, s jedne strane, i ako se uzme u obzir da su se već 1949. godine pojavili prvi vesnici samoupravljanja, onda je očigledno da etatistička struktura nije mogla da se konstituiru u svom punom i razvojnom obliku.

b) Zaokret u izgradnji društvenih odnosa, koji je počeo predajom fabrika na upravljanje radnicima, bilo je moguće bez otpora izvršiti upravo zato što su etatističko-birokratske snage bile i suviše slabe, one nisu dobile potrebno vreme da se ojačaju da pruže otpor uređenju radničkog samoupravljanja, a politička povezanost KPJ s masama nasleđena iz revolucije bila je još uvek toliko čvrsta da je takva revolucionarna promena izvršena uz jedinstvenu podršku gotovo svih društvenih snaga.

Ali takva promena koja je idejno-teorijski, politički i moralno negirala prethodnu koncepciju razvitka, mogla je biti izvedena i zato što je administrativno-centralistički sistem upravljanja već na svom prvom koraku pokazao svoju neracionalnost i birokratske deformacije.

c) S gledišta kritike etatističke apologetike o nužnosti formiranja etatističke ekonomske strukture u uslovima privredne zaostalosti, najvažnije je istaći da je u Jugoslaviji doneta istorijska odluka o prelazu na sistem radničkog upravljanja privredom baš u uslovima koji su bili prosto »idealni« za najdublji, najizrazitiji i najčvršći centralizam, razume se po shvatanju onih koji opravdavaju etatizam. Naime, privredna i politička situacija u Jugoslaviji bila je mnogo teža 1950. nego na primjer 1947/1948. godine. Privredni razvoj je zapao u tešku krizu. Proizvodnja i nacionalni dohodak ne samo da su stagnirali, već su od 1950. do 1952. godine pali ispod nivoa 1949. godine. Jugoslavija se našla izložena nezapamćenom pritisku sa Istoka, a i sa Zapada. I baš u takvim pogoršanim uslovima donesena je idejno-politička presuda administrativno-birokratskom etatizmu. Sve one istorijske zadatke i društvene promene koje se stavljaju u zadatak administrativnom, etatističkom i centralističkom sistemu (industrijalizacija zemlje, promena socijalne strukture, konsolidacija nove vlasti itd.) prenosiće se na samoupravnu strukturu da ih ona izvrši uz postepeno supstituiranje etatističkih elemenata. To znači da se učvršćenje vlasti, odbrana tekovine revolucije, izgradnja temelja industrijalizacije, promena socijalne strukture nije izvršila pomoću centralizirane ekonomske strukture i apsolutnog monopola države u upravljanju društvenim poslovima, već, naprotiv, to i sve drugo se ostvaruje u toku dvadesetogodišnje borbe protiv tendencija etatizma. Opšte poznato je da punog, razvijenog etatizma, kakvog su spoznale ostale zemlje u kojima je vlast preuzela radnička klasa, u Jugoslaviji nije ni bilo, već da je samo u prvom periodu bila snažno naglašena uloga države koja je uglavnom na vreme počela da napušta neke svoje funkcije. Najveća zasluga KPJ u celoj njenoj istoriji je u tome što je to njen potpuno samostalan čin od ogromnog nacionalnog i međunarodnog značaja.

Prema tome, mogli bismo zaključiti: Primer Jugoslavije potvrđuje da formiranje etatističke strukture ni u prvoj fazi izgradnje socijalizma nije fatalna neizbežnost.

SUMMARY

One part of the numerous attitudes of the theoretical and practical problems of contemporary socialism is also the problem of the »pattern« of its economic structure on the present day degree of the social development. All socialistic countries, except Yugoslavia, are dominated by the »pattern« of the etatistic economic structure, wherein the whole national economy of the country is integrated in the general state monopoly governed by the state administration. In Yugoslavia this »pattern« of economic system is mainly abandoned after the construction of the system of the worker's self-government which has built relatively free economy founded on the wider function of the market laws. In this way there has been proved in practice possibility for the construction of different economic systems in socialism.

In the article it has been emphasized that in practice there are vast difficulties in the process of the structural changes which lead to the transformation of the etatistic economic structure into the self-governing one. The existing bureaucratic structure opposes to these changes, and the power of the bureaucracy has been formed just by relying upon the etatistic economic structure.

Therefore of a great importance is analyzing of the conditions and suppositions for the realization of the workers' self-government in the beginning phase of the construction of the socialist society, to prevent formation of a general state monopoly which excludes workers from the government in the economy. In the article there has been tried to prove, on the basis of theoretical analysis and practical experience in Yugoslavia, possibility of such a development of the social relations in Yugoslavia.

(Translated by S. Paleček)